

OSMANLI MODERNLEŞMESİNİN HUKUK EKSENLİ BİR
OKUMASI: REŞAT KAYNAR'IN "TÜRKİYE'DE HUKUK
DEVLETİ KURMA YOLUNDAKİ HAREKETLER"İ

Ekin ERDEM*

Makale Geliş Tarihi-Received: 10.06.2017
Makale Kabul Tarihi-Accepted: 09.09.2017

ÖZ

Cumhuriyet dönemi tarihçilerinin Osmanlı modernleşmesine ilişkin incelemelerinde genellikle iki temel yaklaşımın ön plana çıktığı görülmektedir. Kültür-eksenli ilk yaklaşım, Fransız Devrimi'nden I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar uzanan gelişmeleri çağdaş ulusal kimliğinin oluşumu merkezinde ele alırken, iktisat-eksenli bakış açısı, aynı süreci tarım toplumundan kapitalist topluma geçiş sorunu bağlamında okumaktadır. Buna karşılık II. Dünya Savaşı sonundan itibaren etkisini hissettirmeye başlayan üçüncü bir yaklaşım, Osmanlı-Türk modernleşme tarihini, hukuk devletinin gelişim aşamaları çerçevesinde değerlendirmiştir. Tarihçi Reşat Kaynar'ın, İstanbul Hukuk Fakültesi profesörlerinden Siddık Sami Onar'ın sınıflandırdığı devlet modelleri doğrultusunda kaleme aldığı 'Türkiye'de Hukuk Devleti Kurma Yolundaki Hareketler' (1960) adlı eseri bu üçüncü bakış açısının dikkate değer bir örneğidir. Bu makalenin amacı, Türkiye'de hukuk eksenli tarih yazımının geçmişiine ışık tutmaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Modernleşmesi, Hukuk Devleti, 19. Yüzyıl, Reşat Kaynar, Siddık Sami Onar.

---

* Dr., Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Bölümü,
e.erdem85@gmail.com

**A JURIDICAL-BASED READING OF OTTOMAN
MODERNISATION: REŞAT KAYNAR'S 'THE MOVEMENTS
TOWARDS FOUNDING A 'RECHTSAAT' IN TURKEY"**

ABSTRACT

We meet two main approaches in the Ottoman history researches of Republican era historians: The cultural-based essays generally evaluate the events of modern age -from French Revolution to World War I- through the problematic of the emergence of modern national identity, while the economy-based perspective handles the same process as transition from agricultural community to capitalist society. Meanwhile after the end of World War II, we encounter a third way of interpreting the Ottoman-Turkish modernization, which is based upon the development of 'rechtstaat' (the rule of law) notion. Reşat Kaynar's work, 'The Movements Towards Founding a Rechtsaat in Turkey' (1960), which was written upon the government models classified by Sıddık Sami Onar, professor of the Istanbul University Faculty of Law, represents a considerable example of this third view. The aim of this article is to throw light on the past of the juridical-based history-writing.

Keywords: Ottoman Modernization, Rechtstaat, 19. Century, Reşat Kaynar, Sıddık Sami Onar.

GİRİŞ

Cumhuriyet dönemi tarihçiliğinin başlıca ilgi alanı 1930'larda Atatürk'ün öncülüğünde antik-tarihe, hatta tarih-öncesine yönelmişken (Toprak, 2012), II. Dünya Savaşı yıllarından itibaren bu ilginin yakın tarihe ve özellikle 19. Yüzyıl'a kaydığı görülmektedir. Bu dönüşümün temel nedeni 1939 sonrası gelişmeler ile 1805 sonrası Avrupa konjonktürü arasındaki benzerlikte aranabilir. Nitekim Napolyon'un 1805-1812 yılları arasında neredeyse bütün kıta Avrupa'sına egemen olmasına benzer şekilde, Hitler de 1939-1941 yılları arasında Avrupa'da mutlak bir üstünlük kurmuş, 1812 ve 1941'deki Rusya seferleri her iki diktatör için de felaketle sonuçlanmış, izleyen barış dönemleri ise uluslararası denge ve ittifak politikalarının inşasına sahne olmuştur (Davies, 2006: 807-812; Kennedy, 2001: 185-190).

1815 ve 1945 sonrası dönem arasındaki bir diğer benzerlik ise gerek Osmanlı Devleti, gerekse Türkiye Cumhuriyeti'nin, Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği'ne karşı, diplomaside batılı devletlerle yakınlaşma, hukuk ve kurumsallaşma alanında ise batılılaşma yolunu tutmalarıdır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin 1838'de imzaladığı Baltalimanı Antlaşması'yla İngiltere ile kurduğu yakınlık, Türkiye Cumhuriyeti'nin 1947'deki ikili antlaşmalarla ABD'yle kurduğu ittifaka, imparatorluğun 1856 tarihli Paris Antlaşması'yla Avrupa Konseri'ne kabulü de cumhuriyetin 1952'de NATO'ya kabulüne benzetilebilir. Yine Osmanlılarda 1826'da başlayan batılılaşma hareketlerinin 1860'lardan, özellikle 1871'den itibaren kesintiye uğraması da cumhuriyet dönemi çağdaşlaşma projesinin 1950'lerin ortalarından itibaren durması, hatta geriye gitmeye başlayışını andırmaktadır (Armaoğlu, 2003: 218-234, 253-257; Armaoğlu, 2005: 517-521).

1950'lerin Türk tarihçiliği açısından önemi ise Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında ulusal bilincin uyanışı gibi bir kimlik sorunu ya da tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş gibi bir iktisat sorunu üzerinden incelenen Türk modernleşme tarihinin, ilk defa öncelikli olarak, güce dayalı devlet anlayışından hukuk devletine geçiş üzerinden ele alınmaya başlanmasıdır.

İleride 1961 Anayasası'nı hazırlayan komisyonun başında bulunacak olan Prof. Dr. Sıddık Sami Onar'ın ilk baskısı 1952'de yayımlanan

'İdare Hukukunun Umumi Esasları' adlı eseri bu yaklaşımının yerleşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Onar, Marksist ya da ulusçu tarihçilerin, Osmanlı düzeninin feodal mi, Asyatik mi, yoksa sui-generis mi olduğu tartışmaları yerine, insan haklarının gelişim düzeyini esas alarak, klasik Osmanlı düzenini bir 'mülk devleti', II. Mahmud'un temellerini attığı merkezîyetçi rejimi 'polis devleti', Sened-i İttifak'tan başlanarak Cumhuriyet döneminde kuruluşu için hâlen mücadele edilen düzeni ise 'hukuk devleti' olarak nitelendirmektedir (Onar, 1960: 124-139).

82

IJSI 8/1
Haziran/
June
2015

Almanca 'rechtstaat' (hak devleti) teriminin karşılığı olan hukuk devleti kavramı, temelde devleti ister olumlu, ister olumsuz yönden olsun bir güç aygıtından ibaret gören 'machtsaat' (kuvvet devleti) yaklaşımının karşıtıdır. 19. Yüzyıl Prusya'sında liberallerin sınırlandırmaya, muhafazakârların ise genişletmeye çalıştıkları machtsaat'a karşı, Kant ve özellikle Hegel gibi idealist filozofların görüşlerinden esinlenilerek geliştirilen rechtstaat kavramı, ünlü hukukçu Hugo von Mohl tarafından sistematize edilmiş, terimin uluslararası düzeyde yaygınlaşması ise II. Dünya Savaşı'ndan sonra mümkün olmuştur (Chevalier, 2010: 11-15).

Rechtstaat doktrinin başlıca varsayımı, devletin çoğu kez düşünüldüğü gibi yalnızca yasama ya da yürütme erklerinden ibaret olmadığı, bağımsız yargının da en az diğerleri kadar devlet (staat) kavramına içkin olduğu, dolayısıyla Hegel'in 'çelişkisini kendi içinde taşıyan tekillik' öğretisi doğrultusunda çağdaş devlet kavramının, kendi içindeki bir anti-tezle kendini sınırlandırmak durumunda olmasıdır (Chevalier, 2010: 15-17; Emerson, 2015: 545-551; Pinkard, 2012: 465-484).

Türkiye'de hukuk devleti kavramını merkeze alan ilk tarih çalışmalarından biri hem bir hukukçu hem de tarihçi olan Reşat Kaynar'ın (Kaynar, 1981: VII-XIV) 1957-1960 yılları arasında Dünya Gazetesi'nde yayımladığı haftalık makalelerden oluşan 'Türkiye'de Hukuk Devleti Kurma Yolundaki Hareketleri'dir. Önsözü Sıddık Sami Onar tarafından yazılan bu eserde Kaynar, Onar tarafından tanıtılan polis devleti-hukuk devleti karşıtılığını, Nizam-ı Cedid'den imparatorluğun yıkılışına kadar geçen dönemin olgularına uyarlamış, birçok yerde de 1950'lerin aktüel gelişmeleriyle 19. Yüzyıl sonu arasındaki benzerliklere dikkat çekmiştir.

İzleyen satırlarda Reşat Kaynar'ın otuzu aşkın gazete yazısından oluşan çalışması Tanzimat-öncesi, Tanzimat dönemi ve Tanzimat-sonrası olmak üzere üç ana bölüm içinde ve Sıddık Sami Onar'ın aynı konulara ilişkin yorumlarıyla karşılaştırmalı olarak incelenecektir.

1. SENED-İ İTTİFAK VE II. MAHMUD DÖNEMİ

Osmanlı modernleşme tarihi üzerine hazırlanan çalışmaların pek çoğu gibi Reşat Kaynar'ın eseri de III. Selim (1789-1807) döneminde yürürlüğe konulan Nizam-ı Cedid hareketi ile başlamaktadır. Ancak genellikle yeniçeri ve sipahi birlikleri yerine batı tipi bir modern ordunun kurulması ve buna bağlı olarak diğer modern kurumların gelişmesi bağlamında ele alınan bu dönemin Kaynar'ın eserindeki yeri, sultanın tahta çıkışının ilk yılında devlet adamlarından ülkenin durumuna ilişkin rapor isterken kullandığı 'siz de devlete hissemendsiniz' ifadesidir (Kaynar, 1960: 1-2). Hukuk devletine ilişkin açık bir göndermede bulunmamakla beraber, Kaynar bu ifadede iktidarın paylaşılabilir bir kavrama dönüşmesinin ilk işaretini görmektedir.

Bununla beraber Onar'da (1952) olduğu gibi Kaynar için de, Türkiye tarihinde hukuk devleti arayışının başlangıcını oluşturan asıl gelişme Sened-i İttifak'ın imzalanışıdır. Kimi araştırmacılar tarafından bir Osmanlı Magna Carta'sı (Tunaya, 1960: 25), kimileri tarafındansa eşkıyalığın meşrulaştırılması ve devlet egemenliğinin parçalanması (Avcıoğlu, 1982: 70-73) olarak değerlendirilen Sened-i İttifak, en geniş anlamda, merkezdeki hükümdar ile periferideki âyan aileleri arasındaki bir uzlaşma belgesi olarak tanımlanabilir.

17. Yüzyılın sonlarından itibaren, imparatorluğun çeşitli bölgelerindeki topraklara fiilen el koyan âyan hanedanlarından birine mensup olan Alemdar Mustafa Paşa, yalnızca sosyo-ekonomik kökeni üzerinden ele alınırsa, Doğan Avcıoğlu'nun yaptığı gibi modern merkezî hükümetin gelişimini engellemek isteyen feodal toprak ağalarının prototipi olarak görülecektir. Ancak Alemdar'ı kendisinden sonra gelecek derebeyleri ve ağalardan ayıran iki yön bulunmaktadır: Öncelikle 19. Yüzyıl'ın girişindeki Osmanlı Devleti, henüz modern bürokrasisini oluşturamamış olan bir geleneksel imparatorluktur. Dolayısıyla merkezî hükümetin mevcut durumuyla âyanlardan daha modernleştirici ya da ilerici bir gücü temsil ettiğini söylemek güçtür. İkinci olarak ise Alemdar Mustafa Paşa Sened-i İttifak'ı, siyasal alanda

mutlak egemenliğe sahip bir devlete değil, 1807'de Kabakçı Mustafa ve adamlarının dayatmasıyla imzalanan 'Hüccet-i Şeriye' ile yeniçeri ve ulema denetimini kabullenmiş bir saraya imzalatmıştır (Berkes, 1973: 117-121) Şu halde Sened-i İttifak'ı, Hüccet-i Şeriye'nin yerini alması bakımından sekülerleştirici, sultanın taşrada tamamen yitirmiş olduğu otoritesini iade etmesi bakımındansa merkezileştirici bir belge olarak okumak mümkündür (Berkes, 1973: 121-130; Tanör, 2004: 56-62).

Bununla beraber 1950'lerin sonlarında, Demokrat Parti'nin gittikçe belirginleşmekte olan otoriteryanizminin de etkisiyle Kaynar'ın gözünde Sened-i İttifak'a değer kazandıran asıl unsur, şu ya da bu biçimde iktidara bir fren getirmiş olmasıdır. 'Bizde Hukuk Devleti' başlıklı makalesinde Kaynar şunları söylemektedir:

"Alemdar ve Rumeli Âyanı, yeni hükümdarın şahsî idare kurmasını önlemek ve memlekette devlet idaresine karşı kökünden sarsılan güveni tekrar tesis etmek kararında idiler. Bunu temin için hükümdar kudretine bir fren lâzımdı. Bir kuvvet muvazenesi gerekiyordu. Bu maksatla aralarında bir ittifakname tanzim ederek bunu padişaha da imzalattılar. Bizde ilk olarak hukuk kaidesine bağlı bir devlet idaresi kurmak teşebbüsü budur." (Kaynar, 1960: 5).

Bu yorum Sıddık Sami Onar'ın Sened-i İttifak'a ilişkin görüşleriyle tam bir paralellik gösterir:

"Bu ittifaknamenin bizi alâkalandıran ciheti padişahın ve hükümetin iradesi üstünde bir hukuk kaidesi yaratmaya çalışmasıdır. Filhakika bu senede âyan ne derecelerde riayet mecburiyetinde iseler 'makam-ı sadaret-i uzma' yani hükümet de aynı suretle riayete mecburdu. Şu suretle hükümetin dışında kalan ve bir kısım halkı temsil ettiğini iddia eden bir zümre hükümetin hareket tarzını takyid edecek üstün bir hukuk kaidesi yaratmaya çalışmış oluyordu. Bu gayesi itibarıyla bu senedi Osmanlı İmparatorluğunda ilk âmmе hukuku kaidesi ve hukuk devletine doğru gidiş sayabiliriz." (Onar, 1966: 147).

İki profesörün Alemdar Mustafa Paşa'nın ölümünde II. Mahmud'un rolüne ilişkin yorumları da birbirinin aynıdır. Örneğin Kaynar'ın Lûtfi Tarihi'ni kullanarak yaptığı değerlendirmede şu ifadeler yer almaktadır:

"Sultan Mahmut, bu hareketin feyzinden faydalanamadı. İttifaknameyi imzalarken tereddüt etti. Mensuplarından birinin, Baş Çuhadar İğri Boyun Ömer Ağanın şu sözleri dikkate değer: '-Bu senet, sizin saltanattaki bağımsızlığınıza dokunur. Lâkin reddi de kabil değildir. Şimdilik çaresiz tasdik olunup da sonra bunun fesih ve ilgasına bakmalıdır.' Sened-i İttifakı hazmedemeyen Sultan Mahmut, saray mensuplarının tesiriyle çıkan bir isyanda, Alemdarı feda ve o günden sonra otuz yıl, mensuplarıyla, hulûskârlarıyla, yârâniyle memleketi bir çiftlik gibi idare etti." (Kaynar, 1966: 6).

Onar'ın yorumundaki tek fark ise bağımsızlık yerine istiklâl kelimesini kullanmasıdır:

"II. Sultan Mahmut bu ittifaknameyi imzalamakta tereddüt etti. Enderun ricali ile görüştü. Bunlardan İğriboyun Ömer Ağa'nın 'Bu senet sizin istiklâl-i saltanatınıza dokunur lâkin reddi dahi kabil değildir, şimdilik çaresiz tasdik olunup da sonra bunun fesh-ü ilgası çaresine bakmalıdır' demesi üzerine istemeyerek bu senedi imza etti. Fakat hayatını kurtaran ve kendisini tahta çıkararak Alemdar'la Rumeli âyanına düşman oldu. Enderun takımı vasıtası ile Yeniçerilerle ittifak etti ve nihayet Bâb-ı âliyi bastırarak Alemdar'ı imha etti." (Onar, 1960: 149)

Onar ve Kaynar, genç padişahı Alemdar Mustafa Paşa'nın ölümünden sorumlu tutmakta birleştikleri gibi, II. Mahmud'un 1826'dan 1839'a kadar geçen dönemde kurduğu 'aydın mutlakiyet' rejimini (Berkes, 1973: 149-187) demokrasinin zeminini hazırlayan değil, kuruluşunu geciktiren bir yönetim saymakta da hemfikirdirler. Örneğin Kaynar'a göre özellikle 1812'den itibaren âyan hanedanlarının tasfiyesiyle başlayan dönem, çağdaş bir merkezi monarşinin doğuşunu değil, klasik dönemin şark despotizmine geri dönüşü ifade eder:

"İkinci Mahmut, millî tekâmülün seyrine engel olduğu için tarihe karşı mesuldür. Bunu yapmasaydı, İngilterede olduğu gibi bizde de, bir senato teşekkül edebilir ve zamanla halk mümessillerinden mürekkep bir meclis ile Türk parlâmentosu kurulabilirdi." (Kaynar, 1960, 2)

Onar da, doğrudan doğruya II. Mahmud'u hedef almamakla beraber, yine İngiltere modelini temel örnek sayarak âyan hanedanlarının tasfiyesinin yanlışlığını savunmuştur:

“İngiltere’deki anayasa hareketlerinin de lordlarla hükümdar arasındaki mücadelelerden doğduğu ve hükümdarın salâhiyetlerinin lordlar ve daha sonra halk lehinde takyidi suretiyle geliştiği mâlumdur. Bizde de bu tekâmül seyri takip edilse idi belki hakikî bir âyan meclisi, senato teşekkül eder ve daha sonra bu meclis bir de halk meclisi ile tamamlanmak suretiyle tam bir tarihî tekâmül şeklinde parlamenter bir sisteme doğru gidilebilirdi.” (Onar, 1960: 148)

86

IJSI 8/1
Haziran/
June
2015

Onar ve Kaynar’ın metinlerini birbirinden ayıran, bir hukukçu olan Onar’da yasal ve kurumsal çözümlerinin, bir tarihçi olan Kaynar’da ise kişilere ve olgulara ilişkin bölümlerin daha ağırlıklı yer tutmasıdır. Sözgelimi Onar, Alemdar Mustafa Paşa’nın öldürülmesinden Tanzimat Fermanı’na kadar geçen süreç hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmazken, Kaynar II. Mahmud’un kıyafet reformuna, devlet dairelerine portrelerini astırmasına ve ilk daimi nezaretleri kurdurmasına kısaca değinmektedir. Bununla beraber bütün bu değişim süreciyle ilgili yargısı, kendi dönemindeki muhafazakâr çevrelerin cumhuriyet devrimleri hakkındaki eleştirileriyle hemen hemen aynıdır:

“Yapılanlar eskiye göre, yeni şeylerdi. Fakat ıslahat gene şekilde ve satıhta kalıyordu. Öze nüfuz etmemişti. Zira batıdan alınması gereken, eşitlik, insan hakları ve hürriyetleriydi. Bunun teminatı da şahsî idareden vazgeçerek, kuvvet sahibinin kanunla bağlanmasıydı.” (Kaynar, 1960: 9)

Modernleşme sürecinin şekil ve öz, yüzey ve kök ya da kültür ve uygarlık gibi karşıtlıklar içinde ele alınması, dolayısıyla ikinciler benimsenirken birincilerin dışarıda bırakılabileceğinin ima edilmesi, Osmanlı batılılaşmasını Atatürk devrimciliğinden ayıran sınır hattını oluşturmaktadır (Tunaya, 1960: 109-119). Bu bakımdan Falih Rıfkı Atay ve Bedii Faik gibi CHP’li aydınlar tarafından çıkarılan Dünya Gazetesinde kendisi de samimi bir Atatürkçü olan Reşat Kaynar’ın getirdiği bu eleştiri ilk bakışta son derece şaşırtıcı görülebilir. Ancak bu satırların CHP ve Hürriyet Partisi’nden oluşan Güçbirliği Cephesi’nin DP iktidarına karşı Birleşmiş Milletler’in Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi’ne dayanan bir özgürlük mücadelesi yürüttüğü 1958 yılında (Giritlioğlu, 1965: 446; Çavdar, 2000: 77-78) yazıldığı hatırlanırsa, Kaynar’ın eleştirdiği ‘şekli batılılaşma’nın cumhuriyet devrimlerini değil, Bayar-Menderes döneminin tüketim esaslı batılılaşma yönelimini hedef aldığı tahmin edilebilir.

2. BİR 'İNKİLÂP DÖNEMİ' OLARAK TANZİMAT

Türkiye'de egemen tarih yaklaşımı, 1970'lerden itibaren, Lâle Devri'nden II. Meşrutiyet'e kadar uzanan Osmanlı çağdaşlaşma hareketlerini 'ıslahatlar' kategorisi içinde değerlendirmiş, inkılâp tarihini ise Cumhuriyet'in kuruluş yıllarıyla özdeşleştirmiştir. Buna karşılık, yakın zamanlarda kültür ve kimlik yerine ekonomik ve politik değişkenleri merkeze alan çeşitli akademisyenlerin II. Meşrutiyet'in ilânını önemli bir kırılma noktası saydıkları ve çağdaş Türkiye tarihinin başlangıcını 1908'e çektikleri görülmektedir (Boratav, 1988; Kansu, 2002).

Tarih analizlerinin merkezine hukukî düzeni koyan Sıddık Sami Onar ve Reşat Kaynar içinse ıslahatlar döneminden inkılâp tarihine geçişin dönüm noktası, şeriata ve örfeye dayalı geleneksel hukuktan çağdaş yasaların benimsemesine geçişi belirten Tanzimat dönemidir. Nitekim Onar, Kaynar'ın eserine yazdığı önsözde şöyle diyecektir:

"Sayın meslekdaşım Prof. Reşat Kaynar bu eseriyle vesikalara dayanarak devletimizin hukuk devletine geçiş mücadelelerini, inkılâplarımızın istihalelerini, kuvvet ve zaafalarını ortaya koymakla devlet ve medeniyet tarihimize hizmet etmiş, Tanzimat inkılâbı ile Osmanlı ihtilâlleri arasındaki büyük farkı da belirtmiş oluyor." (Onar, 1960: IV).

Bu ifadede dikkat çekici olan unsurlardan ilki, resmi söylemin özenle vurguladığı Osmanlı-Cumhuriyet ayırımına yer verilmeyerek imparatorluk tarihinden 'devletimiz' şeklinde söz edilmesi, ikincisi ise bir 'inkılâp' olarak tanımlanan Tanzimat hareketinin, olumsuz anlamda kullanıldığı anlaşılan 'Osmanlı ihtilâlleri'nden ayrılmasıdır.

Kaynar'ın eserindeki atıfları yakalayabilmek için bu iki ayrımı doğru biçimde konumlandırmak gerekir. Öncelikle tarihi, ulus ve sınıf gibi kategorilerin ötesinde saf hukuk normları ekseninde değerlendiren Onar ve Kaynar için, bir devlet modelini diğerinden ayıran temel ölçüt, iktidarın benimsediği kimlik ya da dayandığı toplumsal zümreden çok, yasal düzeni ve kurumlarıdır. Dolayısıyla bu araştırmacılara göre Türkiye tarihinin kırılma momenti, feodal düzenden kapitalizme geçişi başlatan 1908 ve imparatorluktan ulus-devlete geçişi ifade eden 1923'ten önce, polis devletinden hukuk devletine geçişi tanımlayan 1839'la başlayacaktır.

İkinci olarak, her ikisi de imparatorluk döneminde doğmuş ve ilk eğitimlerini bu dönemde almış olan Onar ve Kaynar için 'ihtilâl' terimi, Osmanlı tarihinin klasik dönemlerinde olduğu gibi 'nizam'ın karşıtı olan 'fesat' kavramından tamamen ayrılmış değildir. Dolayısıyla günümüzde birer isyan olarak nitelendirilen Patrona Halil, Kabakçı Mustafa ya da 31 Mart vakaları bu dönemin yazarları tarafından sıklıkla ihtilâl olarak anılmaktadır (Berkes, 1976: 149-150). Bunun yanı sıra, II. Dünya Savaşı'nın sonundan itibaren Türk yazınında, pozitif hakların korunması adına klasik hak ve özgürlüklerden ödünler veren askerî müdahalelerin de birer inkılâp değil ihtilâl (örneğin 1958 'Irak İhtilâli') olarak anıldıklarını hatırlatmak gerekir.

IJSI 8/1
Haziran/
June
2015

Reşat Kaynar, Tanzimat Fermanı'na ilişkin ilk makalelerinden birini 'İnsan Hakları Beyannamesini 118 yıl önce ilân etmiştik' başlığıyla yayımlamıştır. Kaynar'a göre, her sınıftan bireylerin klasik hak ve özgürlüklerini tanıyan Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin Türkiye'deki karşılığı, bildirgeden elli yıl sonra ilân edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu'dur (Kaynar, 1960: 13). Kaynar, 18 Ocak 1958 tarihli köşe yazısında, Reşit Paşa'nın Prens Joinville'e söylediği şu sözleri aktarmaktadır:

"Türkiye'de siyasi rejim değişecektir. Milletın mukadderatını, hükmedenin keyfi takdirine ve kerametine terk eden bu rejim, devleti uçurumun kenarına getirmiştir. Kurtuluşu, medenî dünyanın usullerini kabul ve ona intibakla gerçekleşir. Devlet idaresinde, iktidar sahibinin şahsi takdiri yerine, temel vasıflı prensipleri koruyan yeni kanunlar hâkim olacaktır. Temel vasıflı prensipler şunlardır: İktidarın ferdin hayatına ve haysiyetine, şerefine saygı göstermesi. Fertlere huzur ve güven vermesi. Haklarda eşitliği tesis etmesi. Temel prensiplerin bekkiliğini yeni kanunlar yapacaktır. Bu sisteme dayanan kanun devleti, medeni dünya ile aramızdaki mesafeyi süratle ortadan kaldıracaktır." (Kaynar, 1960: 16-17)

Buna karşılık Fransız Kralı Louis Philippe'in oğlu Prens Joinville, Türk halkının kendine hükmedenleri keramet sahibi saydığını, yüzlerce yıllık gelenekleri değiştirmenin mümkün olmadığını, üstelik batı tipi yasaların kısa zamanda dine aykırı sayılarak reddedileceğini ileri sürecektir (Kaynar, 1960: 17). Ne var ki açık fikirli bir padişah olan Abdülmecid'i ikna ederek Gülhane Hattı'nın kabulünü sağlayan Mustafa Reşit Paşa, 3 Kasım 1839'da fermanın okunuş törenine Joinville'i de davet etmiş, bunun karşısında prens 'Ey Türkler, siz

Reşit Paşa için bir heykel dikmelisiniz. Bunu yapmazsanız medeniyet âlemi sizi nankörlükle suçlandırır' demekten kendini alamamıştır (Kaynar, 1960: 16-19).

Bu alıntılar 1950'lerin inkılâpçı aydınlarının Osmanlı modernleşme tarihine bakış açılarını anlamak bakımından son derece tipik ve tanıtıcıdır. Örneğin 1940'ların ünlü milli eğitim bakanı Hasan-Âli Yücel, 7 Kasım 1954 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde çıkan bir köşe yazısında, Prens Joinville'in Reşit Paşa'nın heykelinin dikilmesine ilişkin önerisini gündeme getirecek (Yücel, 1998: III, 137), Atatürk'e en yakın gazeteci olarak tanınan Falih Rıfkı Atay ise daha ileri giderek, batı tipi bir hukuk devlet düzeninin temellerini atan Mustafa Reşit Paşa'yı 'İlk Atatürk' olarak anacaktır (Atay, 1963: 148).

Oysa Kemalizm'in 1930'ların Kadro ya da 1960'ların Yön Dergisi'nde geliştirilen kimi özleşmeci yorumlarına göre, Fransız Devrimi'nin ilkeleri Avrupa'nın belirli bir çağındaki gelişim çizgisine özgü burjuva vaatleri (Aydemir'den aktaran: Gülsunar, 2015: 66-67), başta Mustafa Reşit Paşa olmak üzere Tanzimat bürokratları ise batılı devletleri çıkarlarına hizmet eden birer piyondur (Avcıoğlu, 1982: 118-122). Çoğu kez bu yorum farkları yazarların demokrasi karşısındaki tutumlarına bağlanarak açıklansa da, aslında siyasal değerlendirmelerindeki farklılığı belirleyen unsur epistemolojik farklılıklarda aranmalıdır. Nitekim idealist yöntemin ışığında hukuku esas alan aydınlar evrensel ve uluslararası normlara daha büyük bir değer atfetmekte, materyalist yöntemle asıl ağırlığı iktisada ya da maddi kültüre veren araştırmacılar ise tikel ve somut unsurları öne almaktadırlar.

1950'li yıllarda, bir yandan yakın tarihte görülen diktatörlük rejimlerinin dünya genelinde yol açtığı dehşet, diğer yandan Türkiye'de DP'nin yönelmiş olduğu çoğunlukçu-otoriteren rejimin baskısı dolayısıyla hukuk-eksensiz yaklaşıma büyük ilgi gösteren muhalif aydınların Osmanlı modernleşme tarihinde keşfettikleri bir diğer isim Tanzimat döneminin hukukçusu Ahmet Cevdet Paşa'dır.

1876'da parlamenter rejime yönelik itirazları ve 1881 Yıldız Mahkemesi'nde Mithat Paşa'nın mahkûm edilmişindeki meşum rolü (Küçük, 1985: II, 264) dolayısıyla Cumhuriyet'in ilk kuşak aydınları tarafından kuşkuyla yaklaşılacak Cevdet Paşa, 1950'li yıllarda, Meşrutiyet'e karşı çıkmış olmakla beraber Tanzimat reformlarını ve

batılılaşmayı savunmuş 'aydın din adamı' kimliğiyle yeniden ele alınmıştır.

Reşat Kaynar'ın eserinin son bölümünü oluşturan 'İslâm Dininde İlericiler ve Gericiler' başlıklı makale serisi, Cevdet Paşa'nın taassup karşıtı din anlayışıyla Atatürk'ün lâiklik ilkesi arasında bağlantı kurmaya yöneliktir. Kaynar'a göre, tıpkı Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında Atatürk devrimlerine karşı çıkanlar gibi, Tanzimat devrinde Büyük Reşit Paşa'nın reformlarına direnenler de 'mutaassıp yobazlar'dır. Bu kimseler, İslâmiyet'in esasına ilişkin olmayan şekil şartlarını yüzlerce yıl sonra aynı biçimde korumakta ısrar etmekte ve ülkeyi felakete sürüklemektedirler. İşte bu koşullar altında Reşit Paşa 'devrimcilerle gerçek din adamları arasında köprü kurma kabiliyetinde olan' Cevdet Paşa'yı devlet hizmetine almış, böylece çağdaşlaşma hareketiyle dindarlık arasında bir çelişki olmadığını göstermek istemiştir (Kaynar, 1960: 173).

Kaynar'ın Cevdet Paşa'yı 'aydın din adamı' olarak nitelendirmesindeki asıl neden ise Paşa'nın medrese çıkışı olmakla beraber, Cumhuriyet dönemi boyunca sıklıkla dile getirilecek olan 'İslâmiyet'te ruhban sınıfı olmaması' tezini en güçlü biçimde işlemiş simalardan biri olmasıdır. Örneğin Müslüman olmak için Osmanlı şeyhülislamlığına başvuruda bulunan bir Alman düşünürüne gönderdiği 4 Eylül 1876 tarihli yazılı cevapta Paşa, herhangi bir kişinin Müslüman olmasının kendilerinin kabulüne bağlı olmadığını belirtmektedir (Kaynar, 1960: 173-174). Yine Cevdet Paşa'ya göre, öğretim için öğretmene ihtiyaç olmakla birlikte ibadet için başkasının aracılığına ihtiyaç yoktur. Her ne kadar her camiye bir imam tayin edilmesi âdet olmuşsa da bu da dinî bir zorunluluk değil, yalnızca bir gelenektir. Resmi görevliler olmasa da cemaatten birinin imamlığı yeterlidir.

Aynı metinde Cevdet Paşa'nın dile getirdiği asıl devrimci görüş ise dinî nikâha ilişkindir. Medeni Kanun'un kabulünden elli yıl önce kaleme aldığı metinde Paşa, bir erkekle bir kadın evlenmek istediğinde, gerekli olanın sadece iki şahitten ibaret olduğunu söylemekte ve törende imamın bulunmasının dine değil memuriyete ilişkin bir iş olduğunu eklemektedir (Kaynar, 1960: 175). Bu anekdotlar doğrultusunda Kaynar'ın ulaştığı sonuç, Mecelle'yi hazırlayan Cevdet Paşa'nın düşünce çizgisiyle lâik cumhuriyetin kurucusu Atatürk'ün din anlayışı arasında bir karşıtlık değil,

neredeyse bir süreklilik ve tekâmül ilişkisi olduğudur (Kaynar, 1960: 193-196).

1950'li yıllarda Cevdet Paşa'yı Türk modernleşme tarihindeki ilerici çizgiye dâhil eden bir diğer aydın ise Sıddık Sâmî Onar'dır. 1961 Anayasası'nı hazırlamak için oluşturulan Kurucu Meclis'te Ankara Üniversitesi grubu tarafından işlenen katılımcı demokrasi taleplerine karşı korporasyonlara dayalı bir 'elitist demokrasi'nin (Tanör, 2004: 371-374) savunusunu yapmış olan Onar, katılımcı demokrasi ekolünün tarihsel öncüsü olarak gördüğü Mithat Paşa meşrutiyetine karşı, kendi modelinin kökenlerinin Rüşti Paşa ve Cevdet Paşa'da bulunabileceği görüşündedir:

"Sadrazam Rüşti Paşa (ve) meşhur tarihçi, hukukçu ve dil âlimi Cevdet Paşa meşrutiyet taraftarı değildiler. Fakat bu zatların koymak istedikleri hukukî düzen, büyük önemine rağmen, ilim ve hukuk sahasında tamamiyle tahlil edilmemiş, anlaşılmamış hattâ üzerinde bile durulmamıştır (...) Belki bu zatların tavsiyeleri daha dengeli ve tesirli bir rejim çıkarabilir ve bizi daha emin ve kısa yollardan gerçek demokrasiye kavuştururdu." (Onar, 1966: 152)

Farklı cephelerden olmakla birlikte, 1950'li yıllarda İstanbul Üniversitesi çevresini oluşturan Reşat Kaynar ve Sıddık Sâmî Onar'ın, Alemdar Mustafa Paşa konusunda olduğu gibi Cevdet Paşa üzerinde de tam bir uzlaşî hâlinde olmaları dikkat çekicidir. İlk bakışta birbirinden bütünüyle ayrı karakterler gibi görünen Alemdar Mustafa ve Cevdet Paşa'nın Türk çağdaşlaşma tarihindeki ortak paydaları gözden geçirildiğinde ise göze çapan husus, her iki devlet adamının, bir yandan padişahın mutlak otoritesini yasayla sınırlandırmaya çalışırken, diğer yandan bu sınırlandırmayı genel halkoyu yerine bilgili ve deneyimli seçkinlere (âyan ya da bürokratlara) bırakmak istemeleridir.

Anlaşıldığı kadarıyla İstanbul Üniversitesi grubundaki aydınların bu yöneliminde, tek parti döneminde hükümetin otoriteryanizminden, Demokrat Parti döneminde ise her sorunun çözümünü çoğunluğun kararında gören popülist demagojiden yılmış olmaları önemli bir rol oynamıştır. Özellikle Kaynar'ın eserinde, Demokrat Parti iktidarının baskı ve suiistimallerine yönelik ima ve atıflar, henüz halk egemenliği kavramının ağızlara alınmadığı 1876 öncesinden başlamaktadır.

Kaynar'ın bu konudaki başlıca göndermelerinden biri devlet başkanının tarafsızlığına ilişkindir. Bu bakımdan konunun Eylül 1958'de Vatan Cephesi'nin kuruluşunun ardından gündeme gelmesi anlamlıdır (YKY, 2003: II, 334-335). Hukuk devleti anlayışının her şeyden önce politikanın kişisellikten arınmasıyla yerleşebileceğini düşünen Kaynar, Bayar hakkındaki tartışmalara Tanzimat padişahlarından Abdülaziz (1861-1876) üzerinden yaptığı bir benzetmeyle katılmış, Âli Paşa'nın vefatına kadar tarafsızlığını sürdüren bu hükümdarın, 1871'den itibaren büyük hatalarına rağmen Mahmut Nedim Paşa'yı korumakta diretmesinin yanlışlığına işaret etmiştir. Bu hataların mazideki sonucu ise Bayar'ın ve Demokrat Parti'nin tehdit listesinde ilk sırayı alan 'Sovyet müdahalesi'nin bir benzerinin, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'yla tecrübe edilmiş olmasıdır:

"...İlk günlerde bir kahraman gibi sevilen Sultan Aziz, sonraları hakkında nefretle bahsedilen bir şahıs haline geldi. Huzursuzluk, memleket bünyesini kemiriyordu. Bundan Moskof memnundu. Abdülaziz Han; kuvvetli bir donanma ve ordu yaratmıştı. Fakat kötü idare yüzünden, millet bu kuvvetlerden faydalanamadı. Rahmetli Hünkâr, Mithat Paşanın tarafsız kalması yolundaki sözlerini dinlememesi yüzünden hem kendi çekti hem de milletine çekti." (Kaynar, 1960: 30)

Kaynar'ın dolaylı Menderes eleştirileri için model olarak seçtiği devlet adamı ise Tanzimat'ın büyük sadrazamlarından Âli Paşa'dır. İktidara geldiği ilk yıllarda güçlü ve enerjik kişiliğiyle ulusal ve uluslararası alanda geniş bir çevrenin sempatisini kazanan Adnan Menderes'e benzer şekilde, Osmanlı Devleti'ni Paris Kongresi'nde temsil eden ve birçok reformun öncülüğünü yapan Âli Paşa da III. Napoléon'dan Adolphe Thiers'e kadar pek çok devlet adamı tarafından takdir edilmiş (Kaynar, 1960: 74-75), ancak her iki siyasetçi de iktidara bir kere geldikten sonra bir daha çekilmeyi bilmedikleri için izleyen yıllarda birer müstebit olarak anılmıştır.

Muhalefet yıllarında İnönü yönetiminin katılığına yönelik eleştirileriyle tanınan Menderes'in, özellikle 1956 tarihli basın yasası değişikliğinden sonra gazeteciler ve akademisyenler üzerinde kurduğu baskı, Kaynar'ın 26 Nisan 1958 tarihli makalesinde şu sözlerle yansımış gibidir:

"Tanzimatın liderlerinden Âli Paşa, Tanzimatın büyük önderi Reşit Paşayı, hukuk devletinin kurulması hususunda gereken işleri yapmamakla tenkid

ediyordu. (...) Âli Paşamız, iktidarda değil iken, hukuk devletinin tamamlanmasını Reşit Paşadan istemekte, kendisi iktidara geçince, hürriyet uğrunda uğraşan Namık Kemal ve arkadaşlarına baskı yapmakta, onları susturmakta idi." (Kaynar, 1960: 76).

3. HÜRRİYET MÜCADELELERİ VE II. MEŞRUTİYET

1950 yılına iktidarın el değiştirmesinden itibaren, özellikle Demokrat Parti'nin liberal kanadına mensup çevreler, sâbık Milli Şef İsmet İnönü ile Sultan II. Abdülhamid, Menderes ile de Mithat Paşa arasında bir benzerlik kurmaya çalışmışlar, Haziran 1951'de Mithat Paşa'nın Taif'teki kemiklerinin Hürriyet Tepesi'ne getirilmesi ve İnönü Stadı'nın adının Mithatpaşa Stadı olarak değiştirilmesiyle ülkede kısa süreli bir 1876 Meşrutiyeti nostaljisi yaşanmıştır (YKY, 2003: II, 185).

Mithat Paşa, Türk çağdaşlaşma tarihinde, bir yandan Tanzimat reformlarının en üst aşaması olan Kanun-ı Esasî'yi ilân etmesiyle modernist bürokrasinin en ilerici üyesi, diğer yandansa Meclis-i Mebusan'ın açılışındaki rolü ve popülist Yeni Osmanlılar hareketiyle ilişkisi nedeniyle Tanzimat'ın seçkin modernleşmesine karşı taşranın temsilcisi olarak görülmüştür (Küçük, 1985: II, 268).

Paşa'nın bu iki farklı algılanış biçimi, etkisini Onar ve Kaynar'ın metinlerinde de göstermektedir. Eserini Demokrat Parti'nin henüz liberalizmden bütünüyle kopmadığı 1952'de kaleme alan Onar, anlaşıldığı kadarıyla, 1876 Meşrutiyeti ile 1950 Demokrasisi arasındaki bağlantıyı kabul etme eğilimindedir. Dolayısıyla DP popülizmine karşı duyduğu rahatsızlığının etkileri Onar'ın metnine, Mithat Paşa ve Kanun-ı Esasî'ye yönelik şu eleştirilerle yansımaktadır:

"Mithat Paşanın Kanun-u Esasisi memleketimizin siyasî ve içtimâî bünyesi bakımından ilmî bir tetkike dayanmayan bir iktibastan ibaret olmuştur: Belçika ve Fransa anayasalarından ilham alan bu anayasanın dağılık, insicamsız ve demokratik esasları bilmeyen bir ortamda nasıl tatbik edileceği, hangi müesseselere istinat ettirileceği düşünülemediği." (Onar, 1966: 152)

Bu yorumuna paralel olarak Onar, 1950'lere kadar Türk aydınları tarafından ülke tarihindeki en ağır despotizmin sorumlusu olarak görülen II. Abdülhamid'e de daha ılımlı yaklaşmakta, üstelik bu

padişahın meclisi feshetmesinin 1876 Anayasası'yla tanınmış bir hak olduğunu, dolayısıyla 1878-1908 yılları arasının hukuken meşrutiyet tarihine dâhil edilmesi gerektiğini söylemektedir:

"1877 Kanun-u Esasisi kısa bir süre sonra meclisi dağıtmak (ve) yeni seçim yapılmamak suretiyle fiilen kaldırıldı. Fakat hukuk bakımından yürürlükte kaldı: Devleti hükümdar mutlak bir şekilde idareye başladı ve bu durum 1908'e kadar devam etti. Bu süre içinde Kanun-u Esasi hukuk bakımından (d)evletin anayasası olarak (d)evlet salnamelerinin başında yer almış yani hukukî varlığını muhafaza etmiştir. Bu sürede imparatorluk hukuk bakımından bir hukuk devleti olmakla beraber fiilî bakımdan bir polis-devlet sistemi tatbik edilmiştir." (Onar, 1966: 156).

94

IJSI 8/1
Haziran/
June
2015

Buna karşılık, eserini, Demokrat Parti'nin liberalizmden muhafazakâr ve çoğunlukçu bir otoriteryanizme yöneldiği 1957-1960 yılları arasında kaleme alan Reşat Kaynar, Mithat Paşa'yı "*Demokrasinin Âşığı, Fedakâr Devlet Adamımız*" gibi övücü sıfatlarla anmaktadır (Kaynar, 1960: 59). Ancak 29 Ocak 1958 tarihini taşıyan bu makalede Mithat Paşa'nın yürüttüğü meşrutiyet mücadelesi, 1950'lerin başlarındaki gibi bir popülizmle değil, CHP'nin 1950'lerden itibaren savunduğu kuvvetler ayrılığı politikasıyla, DP otoriteryanizmi ise II. Abdülhamid'in istibdadıyla özdeşleştirilmiştir (Kaynar, 1960: 99-102). Dolayısıyla Kaynar'ın eserinde Sultan Hamid yönetimi yeniden 'otuz yıllık karanlıklar devresi' olarak tanımlanacaktır:

"Sultan Aziz devrildi. Sultan Muradın kısa süren iktidarından sonra, tahta geçen Sultan Hamit Han; iktidara geçerken anayasa ile idareye, halkın hak ve hürriyetlerine, insanlığın inkâr edilmez temel haklarına saygı göstereceğine söz verdi. Fakat sözünden döndü. Mithat Paşa'yı Avrupa'ya sürgün ederek, Türk vatanını otuz yıllık karanlıklar devresine soktu." (Kaynar, 1960: 102).

1950'ler Türkiye'sinde henüz birçok mensubu hayatta olan İttihat ve Terakki Cemiyeti de Reşat Kaynar'ın eserinde önemli bir yer tutar. 'İkinci kuşak Jön Türkler' olarak da adlandırılan İttihatçılar, Türk siyasal tarihçiliğinde ulusal kimlik sorununu merkeze alan araştırmacılar tarafından kuruluş aşamasında Osmanlıcılığı, Balkan Savaşları ve Seferberlik yıllarında ise Türkçü ve İslâmcı politikaları benimseyişleri üzerinden ele alınmış (Safa, 1990: 76-79), iktisadî unsura öncelik tanıyan araştırmacılar tarafından ise kuruluş yıllarındaki liberal yaklaşımları ile I. Dünya Savaşı yıllarında benimsedikleri devletçi politikalar arasındaki farklılık ekseninde

değerlendirilmişlerdir (Avcıoğlu, 1976: 259-263). Buna karşılık, tezlerini hukuk disiplini üzerinde temellendiren Kaynar İttihat ve Terakki'yi, cemiyetin kuruluş yıllarında hukuk devleti talebi ile 1913'ten itibaren yöneldiği polis devleti modeli arasındaki çelişki üzerinden kritik etmektedir.

Kaynar'ın İttihatçılara yönelik ilk olumlu makalelerinden biri, cemiyetin Paris şubesinin kurucusu Ahmet Rıza Bey'in, Sultan II. Abdülhamid'in hayalindeki anayasayı alaya almak için kaleme aldığı mizahi metin üzerinedir. Meşveret Gazetesi'nin 17 Şaban 1313 (1896) tarihli sayısında yayımlanan bu kurgusal anayasanın kimi ilgi çekici maddeleri şöyledir:

"1. Memleket; bir takım büyük tarla ve arsaları, denizleri, gölleri, dağları, tepeleri, adaları, bahçeleri kapsamaktadır. Her yanı medenî devletlerle çevrilmiştir. Her zaman her vesile ile ve kolaylıkla parçalanabilmeğe elverişlidir.

2. Devletin başşehri Yıldız Sarayıdır. Bu yerin keyfi idareden başka can alacak bir imtiyazı yoktur.

3. Padişahlık, Osmanlı ailesinin en cahil ve zalim çocuğuna aittir.

...

12. Öğretim serbesttir. Bir şey öğretmemek şartıyla.

13. Eşitlik vardır. Dâva etmemek (istememek) şartıyla.

16. Devlet memuriyeti herkese açıktır. Açlığa dayanmak şartıyla." (Kaynar, 1960: 109-111)

Kaynar, Meşveret'te yayımlanan bu gibi yazıları üzerinden Ahmet Rıza Bey'i, 'hiçbir nimet ve ukubet için' fikir mücadelesinden ödün vermeyen, ülkenin kalkınmasını çağdaş hukuk düzeninin benimsenmesinde gören bir hürriyetçi olarak nitelendirmekte, ancak yazısını bu tutumunun 1908'den sonra aynı biçimde devam etmediğini ima edecek ifadelerle sonlandırmaktadır: "1908 yılına kadar geçen hayatı, idealistlere örnek olacak özlüktedir. Bu tarihe kadar, hürriyet ve

memleket uğrunda harcadığı emekleri her Türk şükranla ve minnetle anacaktır." (Kaynar, 1960: 111)

Aslında Kaynar'ın 1908 sonrasına yönelik eleştirisi, Ahmet Rıza Bey'in şahsından çok İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin genel politikasını hedef almaktadır. Zira II. Abdülhamid yönetimine karşı parlamentarizmi ve anayasal düzeni savunan İttihatçılar, iktidara gelişlerinden kısa bir süre sonra Meclis-i Mebusan yerine 'Merkez-i Umumi' olarak anılan parti merkezinin kararlarını esas alacaklar, üstelik 1912 seçimlerindeki yolsuzluklarıyla Türk demokrasinin gelişimini geciktireceklerdir (Kaynar, 1960: 153-154).

96

IJSI 8/1
Haziran/
June
2015

Kaynar'a göre İttihatçıların bu politikalarının en acı sonuçlarından biri, Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında I. Dünya Savaşı'na katılmasına yol açacak olan 2 Ağustos 1914 tarihli ittifak antlaşmasının meclis denetiminden geçmemesi, ikincisi ise Talât Paşa'nın da itiraf ettiği üzere, 1918 mağlubiyetinden sonra İttihatçıların kendileri yerine iktidarı teslim edebilecekleri hazırlıklı bir muhalif kadro bulamamaları olmuştur (Kaynar, 1960: 155-166).

Bütün bu değerlendirmelerin sonunda Reşat Kaynar'ın, II. Meşrutiyet dönemi siyasi mücadelelerinde başlıca rolü oynayan İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilâf partileri hakkındaki nihai yargısı şöyledir:

"İttihat ve Terakki şefleri, komitacılık yerine, basını serbest bırakarak, onun eleştirmelerinden istifade etselerdi ve Mebuslar Meclisi denetlemesi ile hatalarını düzeltse ve muhalefetin eleştirmelerini de hoş görselerdi, ebedi şeref ve şan kazanacaklardı. Muhalefet şefleri (ise) orduyu ayaklandırmak gibi millete karşı bir ihaneti irtikâp edecekleri yerde, muhalefetlerini, fikir savaşları hududu içinde bıraksalardı, tarihin ebedî şerefi ve şanı onlarla birlik olacaktı. İttihatçı ve Hürriyet İtilâfçı şefleri, vatana karşı ihanet ettiler, hükmünden kurtaracak, bir mazeretleri vardır. O mazeret şudur: Siyasi hayatımızın karşılıklı saygı gösteren partilerle idare etmesine ait usulleri, memlekette henüz yeni denemekte idiler. Tecrübeleri kâfi değildi. Bilmiyorlardı. İşte bu nokta onların suçlarını tarih huzurunda hafifletecek özlüktedir." (Kaynar, 1960: 157)

Bu satırların yazıldığı 20 Ağustos 1958 tarihi itibarıyla 811 gazetecinin hüküm giymiş olduğu, Başbakan Menderes'in muhalif partiler bloğunu bir 'şeamet cephesi' olarak nitelendirdiği, buna karşılık kimi CHP'lilerin de DP Hükümeti'ni 14 Temmuz 1958'de Irak'ta

gerçekleşen askerî darbeye yönelik atıflarla korkutmaya çalıştıkları (Çavdar, 2000: 75-79) göz önünde tutulursa, Kaynar'ın geçmişe yönelik eleştirilerinin aslında günceli hedef alan birer uyarı olduğu anlaşılabilir.

Kaynar'ın II. Meşrutiyet dönemine yönelik bu karamsar bakış açısını paylaşan bir diğer akademisyen ise Sıddık Sami Onar'dır. Onar, II. Meşrutiyet dönemindeki rejimin pozitif hukuk bakımından bir hukuk devleti sayılabileceğini belirtmekle beraber, fillî bakımdan ve tatbikat itibarıyla polis devletinden ileri gidemediği kanısındadır (Onar, 1966: 156). Ancak Onar'ın pozitif hukuk normları açısından II. Abdülhamid rejimini de bir hukuk devleti saydığı hatırlanırsa, II. Meşrutiyet'e karşı Kaynar'dan da daha olumsuz bir tavır takındığı söylenebilir. Nitekim eserinin izleyen satırlarında Onar, 1908-1914 dönemi hakkında çok daha ağır ifadeler kullanacaktır:

"(II. Meşrutiyet devrinde) hiçbir zaman gerçek ve dürüst bir seçim yapılmamış, seçimlerde en kaba tazyikler ve en çirkin hilelere baş vurulmak suretiyle seçim düzeni, seçimlere inanma ve siyasî ahlâk sarsılmış ve bozulmuş, şuursuz ve şahsi kinlere dayanan insicamsız, muayyen bir fikir ve programdan mahrum bir muhalefet teşekkül etmiş ve bu muhalefet üzerinde de en ağır baskılar yapılmış, gerçek fikir hareketlerine ve siyasî oluşlara imkân verilmemiş, sokaklarda gazetecilerin öldürülmesi gibi çirkin ve iptidâî vasıtalara baş vurulmuş, hukuktan ziyade takdire dayanan ve hemen bütün devre devam eden bir örfî idare rejimi tatbik edilmiş (...) âyandan mürekkep bir kukla parlamentonun ve hiçbir nüfuz ve kudreti, görgü, bilgi ve tecrübesi olmayan âciz bir padişahın arkasına gizlenmiş bir komite üyelerinin oligarşisi ile idare edilen bir polis-devlet haline gelmiştir." (Onar, 1966: 156-157)

Sonuç olarak, eleştirilerindeki dozaj farklarına karşın, gerek Onar'ın gerekse Kaynar'ın gözünde, başta İTC olmak üzere, II. Meşrutiyet döneminin siyasal partileri ve politikacıları Türkiye'nin bir hukuk devletine dönüşmesi yönünde olumlu roller üstlenememiş, hatta neredeyse bu süreci engelleyen ve geciktiren aktörler sayılmaktadırlar.

SONUÇ

Türk siyasi tarihinde aydın hareketleri, çeşitli dönemlerde farklı kavram ve idealler çerçevesinde örgütlenmiştir. Sözelimi II. Abdülhamid döneminde muhalefette olan aydınların bayraklaştırdığı kavram özgürlük, Kurtuluş Savaşı yıllarının temel sloganı bağımsızlık, Cumhuriyet'in ilk kuşak aydınlarının başlıca talepleri ise çağdaşlaşma olarak sınıflandırılabilir. Birbirini izleyen bu üç ideal, sırasıyla II. Meşrutiyet'in ilânı, Lozan Antlaşması ve Atatürk devrimleriyle büyük ölçüde gerçekleşecektir.

98

IJSI 8/1
Haziran/
June
2015

II. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda Türk aydınlarının öncelikli talepleri ise çağın gereklerine uygun bir demokratik hukuk devletinin kuruluşu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ne var ki 1954 ve özellikle 1957 seçimlerinden itibaren iktidar partisinin demokrasi ve ulusal irade kavramlarını çoğulcu değil çoğunlukçu yorumuyla ele aldığı, hatta giderek çoğunluğun kararını hukuk devleti ilkelerinin karşısına çıkardığı gözlemlenmiştir.

Reşat Kaynar'ın 1957-1960 yılları arasında Dünya Gazetesi'nde Osmanlı modernleşme tarihi üzerine yayımlanan makaleleri büyük ölçüde bu politikaya karşı yürütülen muhalefetin argümanlarıyla yüklüdür. Dolayısıyla Kaynar birçok yazısında demokrasi kavramını, seçim ve katılım unsurlarından çok, iktidarın sınırlandırılması ve denetlenmesi ekseninde ele almış, bu itibarla Türkiye'de hukuk devletinin kuruluş sürecinde Sened-i İttifak ve Tanzimat hareketlerine, Meşrutiyet'in partileşme ve dernekleşme girişimlerinden daha esaslı roller yüklemiştir.

Hukuk eksenli bu tarih ve toplum anlayışının siyasi düzlemdeki yansımaları ise sırasıyla Hürriyet Partisi'nin 1957 tarihli seçim bildirgesinde, Cumhuriyet Halk Partisi'nin 14. Kurultay kararlarında ve 27 Mayıs müdahalesini izleyen 1961 Anayasası'nda görülecektir. Nitekim anayasayı hazırlayan komisyonun başkanı da Reşat Kaynar'ın birçok alanda görüşlerini paylaştığı Sıddık Sâmî Onar'dır.

Onar'ın hukuk alanındaki görüşlerini tarihi olgulara uyarlayan Kaynar'ın epistemolojik ve ideolojik yaklaşımı ise bir tür işlenmemiş idealizm ve popülist olmayan liberalizm şeklinde tanımlanabilir. Ancak Kaynar, Cumhuriyet devrimleri ve 1961 Anayasası'nın sosyal

alandaki kazanımları konusunda yaptığı gibi, hak ve özgürlükleri negatif boyutlarının yanı sıra pozitif yönleriyle de ele aldığı zaman, klasik liberalizmden ayrılarak progresivizm olarak anılan bir ilerlemeci çizgiye de yaklaşmaktadır.

KAYNAKÇA

- Armaoğlu, Fahir (2005). *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Armaoğlu, Fahir (2003). *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Atay, Falih Rıfki (1998). *Çankaya*. İstanbul: Bateş Yayın.
- Avcıoğlu, Doğan (1982). *Türkiye'nin Düzeni*, 1. Cilt. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Berkes, Niyazi (1976). *Türkiye İktisat Tarihi*, 1. Cilt. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Berkes, Niyazi (1973). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Boratav, Korkut (1988). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Chevalier, Jacques (2010). *Hukuk Devleti*. Gürcan, Ertuğrul Cenk (Çev.). Ankara: İmaj Yayınevi.
- Çavdar, Tefvik (2000). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950-1995)*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Davies, Norman (2006). "Avrupa Tarihi". Kılıçbay, Mehmet Ali (Ed.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Emerson, Blake (2015). "The Democratic Reconstruction of the Hegelian State in American Progressive Political Thought". *The Review of Politics*, 77 (2015), University of Notre Dame 545-574.
- Giritlioğlu, Fahir (1965). *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii*. Ankara: Ay Yıldız Matbaası.
- Gülsunar, Emrah (2015). *Jakobenizm ve Kemalizm, Eleştirel Bir Karşılaştırma*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Kansu, Aykut (2002). *1908 Devrimi*. Erbal, Ayda (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Kaynar, Reşat (1981). "Ord. Prof. Reşat Kaynar'ın Kendi Anlatımıyla Yaşam Öyküsü". İçinde: *Reşat Kaynar'a Armağan*. İstanbul, VII-XVII
- Kaynar, Reşat (1960). *Türkiye'de Hukuk Devleti Kurma Yolunda Hareketler*. İstanbul: Tan Matbaası.
- Kennedy, Paul (2001). *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*. Karanakçı, Birtane (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Küçük, Yalçın (1985). *Aydın Üzerine Tezler-2, 1830-1980*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Küçükömer, İdris (1969). *Düzenin Yabancılaşması, Batılılaşma*. İstanbul: Ant Yayınları.

**Osmanlı Modernleşmesinin Hukuk Eksenli Bir Okuması:
Reşat Kaynar'ın "Türkiye'de Hukuk Devleti Kurma Yolundaki Hareketler"i**

Onar, Sıddık Sami (1966). *İdare Hukukunun Umumi Esasları*, 1. Cilt. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.

Ortaylı, İlber (1995). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Hil Yayıncılık.

Pinkard, Terry (2012), *Hegel*. Çev: Mehmet Barış Albayrak, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Safa, Peyami (1990). *Türk İnkılâbına Bakışlar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Tanör, Bülent (2004). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Toprak, Zafer (2012). *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*. İstanbul: Doğan Kitap.

Tunaya, Tarık Zafer (1960). *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*. İstanbul: Yedigün Matbaası.

YKY (2003). *Cumhuriyet Ansiklopedisi, 1941-1960*. İstanbul.

Yücel, Hasan Âli (1998). *Hürriyet, Gene Hürriyet I-III*. Eronat, Canan Yücel (Der.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.

SUMMARY

While the main interest of the Republican-era Turkish historians were tended towards to the antiquity and prehistoric times in 1930s, by the end of World War-II, this concern suddenly changed into the late Ottoman era. Because for the young Republic, now the international situation was so much alike to what Ottoman reformers encountered during 19th Century. Like 1815, Russia was once more seeming as a threat, and preferable allies and models for Turkey were again the western democracies.

After a period of democratization, as it had occurred in Tanzimat era, the Turkish academicians and journalists faced another component of late Ottoman times: The oppression of the government. Yet the founders of the Republic were also authoritarian, they were mostly pro-intellectual, and their enforcing policies were mostly upon the traditional masses that opposed modernization. But by 1950s, the source of the oppression was a populist government, which's motto was 'national will', but in the terms of sovereignty of majority, instead of 'rights of all'.

In 1957, Reşat Kaynar, a legist and a well-known historian, began working on a history column for a opponent newspaper called 'The World'. Kaynar's topics were well-known events of Ottoman modernization, like Sened-i İttifak (Charter of Alliance), Tanzimat and the two Constitutional eras. But unlike the common approaches, Kaynar's main focus was neither the identity-policies that transformed the Ottoman subjects to the modern Turkish nation, nor the economic process that changed an agricultural community into an industrial society. Rather his prior concern was the notion of the 'rule of law', or by its original name the 'rechtstaat', the concept that was developed by the German idealist thinkers like Kant, Hegel and von Mohl, and adopted worldwide after 1945.

The key terms Kaynar used, like the 'domain-state' (to point classical Ottoman regime), 'the police-state (the enlightened-absolutism of Mahmud II) and the 'rechtstaat' (or the 'state of law', that began to develop in 19th century) was introduced to Turkish academy, by the significant essay 'The General Basics of Administrative Law' (1952) of famous jurist, Süddik Sami Onar.

Following Onar, Kaynar regarded the Sened-i İttifak (1808), the charter that signed among Ottoman court and local 'ayan' dynasties, as the first step towards to Turkish rechtstaat. And Mahmud II (1808-1839), who maintained modernization attempts, but abolished the charter, was keenly criticized by both Onar and Kaynar, for their main focus were the separation of powers. However the Tanzimat era, the fruit of Mahmud II's centralizing policy, was

highly appreciated by both of the professors, in terms of being a period of modern legislation.

Moreover Reşat Kaynar frequently used the method of allusion to criticize the oppressive policies of the DP government. For that purpose, he sometimes indicated how things have deteriorated under the reign of Abdulahmid II, for he didn't let the constitutional regime grow, and how the empire have collapsed in the time of Young Turks, for they backed down their democratic ideals the time they encountered an opposition.

In conclusion, the basic epistemological and ideological approach of Reşat Kaynar can be defined as an unlabored idealism and a non-populist liberalism. But he could also be called as a progressive, when he supported the positive rights along with the negatives, like he did for the Republican reforms and social acquisitions of the Constitution of 1961.

